
Ali Širvani

Opća struktura islamske etike¹

Ukoliko religiju, u ovom slučaju islam, posmatramo kao skup vjerovanja i praktičnih propisa koji su, shodno sljedbenicima tog vjerovanja i propisa (muslimanima), objavljeni od Stvoritelja svijeta, pri čemu je etika (ahlak) skup učenja koja oslikavaju ispravan i poželjan način življenja, uz propise o tome šta treba a šta se ne smije činiti, lahko ćemo shvatiti usku vezu između religije i etike, te ćemo etiku smatrati neodvojivim dijelom religije. Stoga ima punog smisla govoriti o etici u islamu, te rasprava o etičkim principima islama zaslužuje pažnju, a dijalog o općoj strukturi tog sistema zahtijeva analizu i promišljanje.

Kako je već ukazano, ovakva rasprava danas se uglavnom smatra raspravom o normativnoj etici, koja predstavlja važan dio filozofije etike i tretira postulate i principe koji određuju moralno djelovanje. Normativna etika sastoji se od dva dijela: u prvom dijelu tretiraju se općeniti kriteriji moralnog, općenito razlučuje šta je dobro a šta loše, postavljaju mjerila ispravnog i neispravnog, dok se u drugom dijelu raspravlja o dobrom i lošem, ispravnom i neispravnom, moralnom i nemoralnom kod konkretnog djela.

Danas prisutni stavovi o normativnoj etici uglavnom zagovaraju neovisnost etike o religiji i nastoje uspostaviti etički poredak koji neće imati veze sa Bogom i religijom. Ove škole u suštini predstavljaju neku vrstu sekularne etike.

¹ Preuzeto iz časopisa za nauku i istraživanja *Qabesat* br. 13, jesen 1378., Teheran, Iran.

S obzirom na ono što donosimo u ovom tekstu, pokušat ćemo otkriti položaj islamske etike u ovakvoj strukturi, a oslanjajući se na onu terminologiju koju koriste etičke škole na Zapadu.

Filozofi etike dijele općenito škole normativne etike u dvije grupe: teleološke i deontološke teorije. Prva grupa preispitivanja o tome kako treba i ne treba činiti, šta je ispravno i neispravno, dobro i loše, određuje s obzirom na konačnicu djela i odnos između dobra i zla u onome što se čini. Druga grupa, pak, smatra da specifičnosti samoga djela, bez obzira na kakvoću dobra koje ono sobom nosi, čini to djelo valjanim i ispravnim. Naprimjer, biti odan svojem zavjetu je pravedno, Bog to naređuje i propisuje. S gledišta deontologa, ove specifičnosti čine odanost zavjetu dobrom, ispravnom i potrebnom, čak ukoliko to djelo neće polučiti nikakvo dobro. Nasuprot tome, prema teleološkom pristupu, ispravnost ili neispravnost nekog djela određuje se shodno omjeru dobra koje proizvodi.

Pogledajmo sada kojoj od ove dvije škole bi pripadala islamska etika. Naš odgovor je da škola islamske etike pripada teleološkim, a ne deontološkim teorijama, ma koliko će ovakav stav nekima, vjerovatno, zazvučati čudno. Naime, razlog za ovakvu tvrdnju jeste činjenica da se u našim svetim tekstovima (kur'anski ajeti i hadisi) pri podsticanju i pozivanju na dobro insistira na tome da takva djela donose sreću, smiraj, sigurnost, spas i slično. Dakle, razlog zašto čovjek treba činiti ova djela i istrajavati na njima jeste taj što ona rezultiraju njegovom srećom, a to je odlika teleološkog pristupa. Čovjeka se posmatra kao biće sa slobodnom voljom i svjesno konačnice svojih postupaka, te sve što čini, čini s nekim ciljem i radi zadovoljavanja neke potrebe. Iz kur'anskih ajeta jasno je da se krajnji cilj i željeni užitak od moralnog činjenja ogleda u sreći, zadovoljstvu i konačnom spasu, što ukazuje na njegovo doseganje do kvalitativno i kvantitativno najviših radosti i zadovoljstava.

Ako Kur'an časni poziva na bogobožnost (*taqwa*), to je zato što u tome leži čovjekov spas i ispravnost: *I Allaha se bojte, jer ćete tako postići što želite.*² Ili, ako se od vjernika traži da se mnogo sjećaju Boga, to je zato što je u tome njihovo spasenje: *...i neprestano Allaha spominjite da biste postigli što želite.*³ Spominjanja Dženneta i Džehennema, rajskih užitaka i paklenih patnji kao

² *Ali Imran*, 130.

³ *Al-Anfal*, 45.

konačnice onih dobrih, odnosno loših, svjedoči nam da je gledište islamske etike posve teleološko, dotle da se u vjerskim tekstovima to katkad čak i predstavlja kao trgovina, odnosno kupoprodaja: *O vjernici, hoćete li da vam ukažem na trgovinu, ona će vas spasiti patnje nesnosne.*⁴

Teleološki etički sistemi dijele se opet na više ogranaka:

- etički egoizam; što podrazumijeva nastojanje da se uvijek ostvari najveće moguće dobro i korist, tako da se u činjenju uvijek pazi isključivo na konačni rezultat, a ono što je pri tome važno jeste lična korist, a ne dobro drugih. Ovakav etički sistem stoga nazivamo etičkim egoizmom.
- utilitarizam; s ovog gledišta, kriterij dobrog i lošeg jeste dobro ili zlo svih, a ne samo lično dobro i korist.

Naravno, moguće je da postoje i ogranci koji posebno razmatraju dobro i korist određene grupe, nacije, plemena ili porodice, no njihova važnost je u odnosu na dva spomenuta ogranka bitno manja. Uglavnom, pitanje je kome od ovih ogranaka bi pripadao islamski etički sistem: egoističkom, utilitarističkom ili trećem? Naš odgovor bio bi da, s obzirom na naše svete tekstove, etički sistem islama jeste teleološki etički egoizam. To bi, dakle značilo, da moralno djelovanje u islamu ima svoj cilj i konačnu namjeru, i, kao drugo, taj konačni cilj, odnosno namjera tiče se pojedinca koji izvodi akciju.

U teleološkim etičkim sistemima, konačnica moralnog djelovanja može biti različita, naprimjer užitak, moć, spoznaja, ostvarenje potpunosti jastva... Svaki od tih eventualnih rezultata opet ima svoje različite definicije i ozbiljuje se na različite načine. Šta bi, dakle, bila konačnica moralnog postupanja za islamsku etičku školu? Promotrimo li opet svete tekstove, zaključit ćemo da ta konačnica jeste užitak, no ovdje se ne radi o ovosvjetskom osjetilnom i nepostojanom užitku, površnom i prolaznom, praćenom boli zbog nestalnosti, već o postojanom, dubokom i neprolaznom užitku, lišenom svake patnje i teškoće. Osvrnemo li se na ajete Kur'ana časnog, bit će nam jasno da Svevišnji od čovjeka želi da ne ograničava sebe na ovosvjetske užitke koji su prolazni, pomiješani s mnogim teškoćama i niski, već da se okrene onome svijetu, njegovim vječnim blagodatima i užicima.

⁴ *As-Saff*, 10.

Shodno Kur'anu, najveći užitak i radost koje čovjek može ostvariti jeste užitak bliskosti s Bogom i promatranja Njegove ljepote i uzvišenosti. Stoga se može kazati da je vrhunac islamskog etičkog sistema ostvarenje bliskosti Bogu, odnosno konačnica pridržavanja te etike jeste Božija bliskost. Obratimo pažnju na to da u pogledu konačnice moralnog djelovanja islamska etika nipošto nije dvosmislena – cilj je samo jedan, a to je konačna sreća.

S obzirom na to da put do ostvarenja ovog cilja podrazumijeva kontrolu vlastitih želja i odgoj uzvišenih težnji poput prijateljstva, povjerljivosti, ispunjavanja obećanja i slično, islamska etika je po odnosu prema drugome i nastojanju da se učini dobro drugome u određenom smislu utilitaristička, ali istovremeno je lišena svih loših strana utilitarizma. Kada govorimo o egoizmu, on je, svakako, pogrešan ukoliko je kao cilj postavljeno ostvarenje ovosvjetskih, odnosno materijalnih interesa, i tada bi se u slučaju islamske etike, svakako, radilo o jednoj vrsti paradoksa: naime, upućivati druge teško da doprinosi ostvarenju vlastitih interesa, koji će se prije ostvariti ometanjem drugih. Međutim, smatramo li da čovjeka čeka vječni život i da su njegovi interesi nadmaterijalni, tad spremnost na žrtvu za druge i težnja da ih upućuje znači izravan trud da se ostvare vlastiti interesi, a dodajmo tome i činjenicu da u ovom slučaju, svakako, i nema razloga za stvarni egoizam budući da se samo ovosvjetsko dobro može ostvariti uzurpirajući drugoga, dok moje i tuđe onosvjetsko dobro nipošto ne mogu ugroziti jedno drugo ili biti međusobno oprečni.

Kako smo već kazali, konačni cilj islamske etike jeste onosvjetsko dobro i sreća, a ne ovosvjetski interesi. Stoga, u analogiji s ovosvjetskim interesima, islamska etika uopće nema jasnu svrhu, posve je orijentirana na vrline i oblatorne naravi (obratimo posebnu pažnju na ovo). No, to nas ne smije odvesti u pogrešne zaključke. Jer, etički sistem islama utemeljen je na osobitoj antropologiji i područje ljudskog življenja i usavršavanja smatra izuzetno širokim, a ono što određuje kao stvarni interes jeste onosvjetska sreća i potpunost, izražene kroz bliskost Bogu. Takva konačnica, dakle ljudska potpunost, ostvaruje se kroz vršenje djela koja su prikladna uzvišenim aspektima čovjekove duše. Stoga se etički sistem islama u svojim propisima i odredbama svog programa postavlja tako strogo obvezujuće kao da nema nikakvog obzira spram ovosvjetskih interesa (budući da i nije zarobljen materijalnim, odnosno ovosvjetskim).

Drugim riječima, vrline poput istinoljubivosti, povjerljivosti i vjernosti po svojoj naravi su takve da, bez obzira na to donose li kakvu ovosvjetsku korist ili ne, za islamsku etiku predstavljaju pohvalna i željena svojstva. Odnosno, radi

se o svojstvima koja su sukladna uzvišenim težnjama ljudske duše, i samim tim ona su dobra i ispravna. U islamu, vrlo se smatra onaj ko govori istinu makar to bilo i na njegovu štetu, onaj ko oprašta, makar se njemu samom strogo sudilo; ukratko, ova djela smatraju se moralnim bez obzira na ovosvjetsku korist ili štetu koju donose (radi se, dakle, o obligatornosti koja je nijekanje ovosvjetskih interesa kao konačnih) budući da ona zasigurno donose onosvjetsko dobro i korist.

Etičke škole mogu se podijeliti i u ove tri grupe:

- a) praktične etičke škole;
- b) općenite etičke škole;
- c) škole s vlastitim kodeksima.

Islamska etika, svakako, posjeduje vlastiti etički kodeks, odnosno niz jasnih pravila i principa kojih se valja držati i koji predstavljaju kriterij ispravnog ili pogrešnog činjenja. Drugim riječima, kako bi ostvario željenu potpunost, čovjek mora slijediti put koji je jasno određen i označen.

Etički sistem islama istodobno je racionalan i božanski, što, ustvari, znači da nas na njegovo slijedenje poziva razum, ali i Božiji poslanici, a što nam, opet, dokazuje da je vjera dio ljudske primordijalne prirode. Dakle, islamski nauk uopće, pa tako i njegova etika, potpuno je sukladan ljudskoj naravi i njenim izvornim težnjama. To bi značilo da, ako nas islam već poziva da odbacimo ovosvjetske preokupacije i obratimo pažnju na Boga, onaj svijet i duhovne vrijednosti, isti zaključak izvest će i čist razum koji razmišlja o ljudskoj koristi ili šteti, dobru i lošemu po čovjeka te potiče čovjeka da čini ono u čemu je najveće dobro i najmanja šteta, što upravo jeste i poziv Objave. Moglo bi se ukratko kazati da islam od nas traži upravo da budemo razumni i postupamo shodno razumu. A pametan čovjek nikada neće prodati onaj svijet za ovaj niti će mijenjati vječni život, duhovne užitke i bliskost Bogu za prolazna dobra i zadovoljstva. Stoga kažemo da je naš etički sistem racionalan i božanski, što, opet, nipošto ne znači kako čovjeku nije potrebna Objava da bi usavršio i upotpunio svoj intelekt, no to nas već vodi u drugu raspravu.

U metaetičkim (etičko-spoznajnim) raspravama razrađuju se različite teorije analize etičkih sudova i način postizanja znanja o njima. Postoje tako senzualistički, institucionalistički i dr. stavovi. Iz svetih tekstova možemo zaključiti da se u slučaju islamske etike radi o poimanju osvjedočenjem budući da je jasno da čovjekov intelekt neposredno i samostalno poima dobro i zlo

većine činova. Islamski teozofi i većina filozofa smatraju da čovjekov praktični i teorijski um jeste u stanju predočiti i dokazati sebi rezultate djela te na temelju toga gradimo svoj etički sistem. Tako je, naprimjer, posve izvjesno da je pravednost dobra, a nasilje loše.

I naposljetku, napomenimo nešto što nipošto ne smijemo previdjeti. Naime, s obzirom na to da svi ljudi nisu isti, i kur'ansko obraćanje ljudima u pogledu etičkih načela ima više razina. Tako se ono što je dopušteno puku smatra lošim, čak i grijehom, kad se radi o duhovnoj eliti. Zato je kazano da su dobra djela Božijih robova poput grijeha za one koji su bliski Bogu. Ono o čemu smo ovdje govorili jesu osobitosti islamskog etičkog sistema kad se on odnosi na puk, ljude koji su još u zatvoru svog jastva i egoističnih težnji. Oni ne uviđaju mogućnost vlastitog upotpunjenja, već su usmjereni na Apsolutnog Savršenog, Njegovu ljepotu i milost i teže k Njemu. Dakle, oni Istinitog traže samo radi Istinitog. Obredi bogoštovlja za njih su tek način da se spase Džehennema i zarade Džennet, tako da okrećući se Istinitom oni nastoje udovoljiti želji svog jastva, te tako, ustvari, štiju sami sebe, a ne čine bogoštovlje. ■

Prijevod s perzijskog: Muamer Kodrić